

49. Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.)/Відповідальний редактор доктор історичних наук І.М.Гранчак. – К., 1972. – 292 с.

50. Там же. – С. 30–35.

51. Там же. – С. 21.

52. Там же. – С. 40–41.

53. Хунгарология в Ужгородском государственном университете. Библиографический указатель. – Ужгород, 1990. – С. 96–104.

Микола Вегеш,

канд. істор. наук, доцент

Дмитро Данилюк,

доктор істор. наук, професор

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ І.ГРАНЧАКА

І.М.Гранчак як науковець почав формуватися при дослідженні найрізноманітніших проблем з історії Закарпаття. В його науковій спадщині минуле краю займає чільне місце. Вже у перші післявоєнні роки молодий науковець досліджує найактуальнішу проблему – боротьбу трудящих Закарпаття за соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Україною.

Перші його статті були надруковані на сторінках обласних¹ і республіканських² газет. У них характеризувався складний період на історичному шляху боротьби закарпатців за возз'єднання з Україною в 1918–1919 рр. Автор мовою фактів знайомив громадськість з складними подіями на Закарпатті, що мали тут місце після розпаду Австро-Угорської монархії. Із багаточисленних ознак цих подій він акцентував увагу на дипломатичній і збройній боротьбі урядів західноєвропейських держав навколо вирішення питання про державну приналежність Закарпаття в 1919 р. І хоч сьогодні ряд висновків інтерпретується дещо інакше, а деякі взагалі діаметрально протилежно, наведений фактичний матеріал не втрачає своєї цінності і сьогодні. Значна його частина була вперше опублікована в журналі "Вітчизна" за 1952 р.³

Поступово географія наукових інтересів І.М.Гранчака значно розширюється. Його увагу привертає політичне становище Закарпаття

в складі Угорщини в 1919 р. На фоні історії Угорської радянської республіки автор розкрив процес встановлення радянської влади на Закарпатті в березні 1919 р., показав здійснені нею заходи, спрямовані на перетворення в галузі економіки і духовного життя закарпатців, зокрема зрушення, що сталися в національному питанні. Похвально, що дослідник вказував і на наявність значних недоліків в діяльності органів радянської влади, зокрема в націоналізації великих промислових підприємств і сільськогосподарських маєтків⁴.

І.М.Гранчак дослідив ряд важливих проблем з історії Закарпаття періоду входження його до складу Чехословаччини. Причому, якщо більшість дослідників вивчали соціально-економічне і політичне становище краю, то І.М.Гранчак звернув увагу на історичні персоналії. Публікацією в 1956 р. брошури "Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття" він започаткував також новий жанр в закарпатській історичній науці – біоісторіографію. У 1974 р. вона була перевидана під назвою "Олекса Олексійович Борканюк". Услід за цією брошурою вийшла ціла серія біографічних нарисів про М.Сидоряка, І.Мондока, І.Локоту, П.Терека та ін. Правда, недоліком всіх істориків періоду радянської влади було те, що вони обмежувалися представниками (хоч і відомими) тільки комуністичного руху і недооцінювали діяльність представників інших суспільно-політичних течій і рухів.

У науковій спадщині І.М.Гранчака відбито і боротьбу дипломатії європейських держав навколо Закарпаття напередодні та в роки другої світової війни. Він один із перших показав наявність партизанського і підпільного руху на Закарпатті. Своїми статтями⁵, побудованими на джерелах, значно доповнив картину опору німецько-угорським окупантам на Закарпатті, змальовану спогадами його учасників.

Найповніше проблему "Закарпаття в міжнародних відносинах наприкінці 30-х років" висвітлено на сторінках "Нарисів історії Закарпаття"⁶. І.М.Гранчак та І.С.Гапоненко довели, що в 1937–1938 рр. міжнародна обстановка в Європі, особливо у Центральній та Південно-Східній, ще більше загострилася. Якщо для попередніх років був характерний уже традиційний вплив у цьому регіоні Франції та Англії, то з кінця 30-х років ініціативу в свої руки взяли Німеччина, Італія, Польща та Угорщина⁷. Давши об'єктивну оцінку результатам мюнхенської конференції, в ході якої Чехословаччина зазнала першого відчутного удару, дослідники детально зупинилися на переговорах між ЧСР і Угорщиною в Комарно (9–13 жовтня 1938 р.). На них Угорщина сподівалася заволодіти землями, які були заселені угорцями, і провести

плебісцит на територіях зі змішаним населенням. Безперечно, твердять автори, що "Чехословаччина не могла погодитися на такі умови"⁸ і переговори завершилися безрезультатно. У вирішенні проблеми Чехословаччини після зриву переговорів у Комарно настав новий етап. Угорщина почала готуватися до розв'язання проблеми з допомогою сили⁹.

Міжнародне становище Карпатської України ще більше ускладнилося наприкінці 1938 – на початку 1939 р. Автономна Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) у міжнародних відносинах знаходилася в центрі уваги І.М.Гранчака і В.О.Приходька¹⁰. Автори праві, коли твердять, що події кінця 30-х років яскраво засвідчували, що Закарпаттям цікавилися не лише сусідні країни, але і великі держави Європи – Німеччина, Італія, Англія, Франція, а також США¹¹. Дослідники простежили пронимецьку орієнтацію уряду А.Волошина, який розраховував лише на її покровительство, проаналізували ставлення до Карпатської України Угорщини, Польщі та Румунії. І.М.Гранчак і В.О.Приходько, навівши безліч фактів дипломатичної та військової підготовки нападу Угорщини на Карпатську Україну, підсумували, що гортисти виступили "не тільки ініціаторами захоплення Підкарпатської Русі, але й ліквідації Чехословаччини як держави"¹².

І.М.Гранчак одним із перших намагався висвітлити місце Карпатської України в політиці країн Центральної Європи наприкінці 30-х років. Необхідно відзначити, що даною проблемою також займався І.Поп, С.Кульчицький, А.Трубайчук та інші вчені. Незважаючи на те, що з цілого ряду питань названі автори притримуються різних, іноді протилежних, поглядів, однак всі вони сходяться на тому, що історію Карпатської України необхідно висвітлювати як складову частину єдиної ЧСР, принаймні до 15 березня 1938 р. І.М.Гранчак справедливо відзначив, що "проголошення суверенітету Карпатської України, хоч і йшло в руслі політики гітлерівського блоку поділяти Чехословаччину, але було вимушеним кроком, історично виправданим. Проголошуючи незалежність Карпатської України, А.Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи"¹³.

"Якщо б А.Волошин не проголосив незалежність Карпатської України, – відзначив І.Гранчак, – то угорські правителі могли оголосити її "нічийною територією" і захопити як колишні землі "святостефанської корони"¹⁴. На думку колеги І.М.Гранчака М.М.Болдижара, "активна боротьба певних політичних сил, які зуміли привернути до цієї широкі народні маси, за автономію, а потім і незалежність становить яскраву сторінку в історії нашого краю. Вона ще раз засвідчила

право будь-якого народу – великого чи малого – на самовизначення, незалежність і вільний розвиток. У цьому відношенні на другий план відходить навіть оцінка політичних сил і окремих діячів, які очолювали цю боротьбу. З другого боку, будь-які суспільні явища та події ми повинні... оцінювати, виходячи із урахування конкретних історичних умов, у яких вони відбувалися. Боротьба за самостійність Карпатської України проходила в умовах гострої передвоєнної політичної кризи, а Закарпаття межувало з країнами, що мали до нього свої чіткі плани"¹⁵. Історик вважає, що "на шляху боротьби за незалежність нашого багатотраждального краю були окремі елементи тріумфу, – здобуття автономії, проголошення самостійності, – але значно більше на ньому було трагедії"¹⁶. Аналогічної думки притримується також І.М.Гранчак.

Отже, переломний момент у дослідженні Карпатської України припадає на початок 90-х років, коли були опубліковані перші більш-менш об'єктивні праці з досліджуваної проблеми. Їх автори, зокрема І.М.Гранчак, значною мірою переглянули попередні оцінки історії Карпатської України. На сьогоднішній день найповніше історію Карпатської України висвітлено на сторінках другого тому "Нарисів історії Закарпаття", в чому головна заслуга головного редактора цього видання – Івана Михайловича Гранчака.

Значне місце в науковому доробку І.М.Гранчака займає історія Закарпаття радянської доби. Він виступив автором розділів в колективних працях з докорінних змін в галузі промисловості, сільського господарства¹⁷, освіти й культури¹⁸. За його ініціативою було створено перше дослідження з історії робітничого класу¹⁹ і продовжено добру традицію закарпатських істориків ще з початку ХІХ ст. по написання історії міст Закарпаття²⁰. Він ще був активним учасником створення загальновідомої праці "Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область". Незаперечними в цих дослідженнях є приклади розпочатих змін, що сталися в усіх галузях народного господарства, освіти, науці, культурі, хоч і не вказано на шкідливість планової, науково-адміністративної системи господарства.

І.М.Гранчак був активним учасником написання першої узагальнюючої праці з історії Закарпаття "Шляхом до щастя"²¹. Вона мала популярний характер і вченого не покидала думка створити фундаментальну працю, в якій би був науково досліджений цілий комплекс з історії краю. Для цього він зумів зорганізувати кращі наукові сили історичного факультету УжДУ і через двадцять років видати перший том фундаментальної праці "Нариси історії Закарпаття" (1993 р)²². У 1995 р. вийшов другий том²³. На черзі вихід останнього, третього.

Характеризуючи І.М.Гранчака як науковця, необхідно підкреслити його роль як рецензента перших досліджень з історії Закарпаття. Відомо, що перші монографічні праці з історії Закарпаття були написані в 50-х роках вченими центральних наукових закладів України І.Євсєєвим, В.Усенком, І.Компанійцем та ін²⁴. Незважаючи на ще малий досвід наукової роботи, І.М.Гранчак вже тоді зумів дати глибокий аналіз цих досліджень, причому вказуючи як на їх недоліки, так і на актуальні питання, які потребують негайної розробки. Це була своєрідна програма розгортання наукових досліджень. Так, в рецензії на книгу І.Євсєєва "Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944–1945 гг.)" (М., 1954) він справедливо вказав на неправильне твердження автора про наявність на Закарпатті в розглядуваний період двох революцій – народно-демократичної і соціалістичної²⁵. Подібні зауваження висловлені і щодо монографій В.Усенка²⁶, Ю.Сливки²⁷, брошури В.Ілька²⁸ та ін. Це стосується і рецензій на монографії з історії Угорщини (А.Пушкаш), Чехословаччини (А.Кізченко, І.Мельникова, А.Недорезов), в яких зачіпалися і окремі аспекти історії Закарпаття. Автор давав цінні поради укладачам збірників документів, зокрема таких як "Шляхом Жовтня" (Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну 1921–1938 рр.)²⁹.

І.М.Гранчак ретельно слідкував за науковим зростанням своїх колег і багато зробив для ознайомлення громадськості з їх здобутками, розповідаючи про них на сторінках місцевих і загальнодержавних видань³⁰. Він же є автором багатьох довідкових матеріалів з історії Закарпаття в "Українській радянській енциклопедії", "Радянській енциклопедії історії України" та інших подібних виданнях. Особливо слід підкреслити роль І.М.Гранчака як організатора наукових конференцій і укладача збірників матеріалів³¹, керівника авторських колективів, співавтора колективних праць з історії України, Угорщини, Чехословаччини, в яких завдяки йому належно представлені і відповідні періоди з історії Закарпаття.

Отже, дослідження минулого Закарпаття І.М.Гранчаком почалося разом із становленням нової доби в історії краю, яку започаткувало його воз'єднання з Українською РСР. Відомо, що з новим соціально-економічним укладом утверджувалася і нова ідеологія, привнесена комуністами. Вона поклала свій відбиток на всі сторони життя, в тому числі і на метод наукових досліджень. Не були винятком і дослідження І.М.Гранчака. Та все ж таки під ідеологічною оболонкою в його працях

міститься значний фактологічний матеріал, який реально відбиває багато аспектів історії Закарпаття.

1. Гранчак І., Качій Ю. Боротьба трудящих Закарпаття проти підступів американських імперіалістів на Закарпатті в 1920–1921 рр.// Молодь Закарпаття. – 1952. – 25 черв.

2. Гранчак І., Неточаєв В., Лелекач Н. Проекты американских интервентов в Закарпатье в 1918–1920 гг.//Правда Украины. – 1952. – 6 июня.

3. Гранчак І. Документи обвинувачують (Інтервенція США і Антанти на Закарпатті в 1919 р.)//Вітчизна. – 1952. – № 6.

4. Гранчак І.М., Неточаєв В.І. Створення частин угорської Червоної Армії на Закарпатті в 1919 р. та їх бойові дії//Українсько-угорські історичні зв'язки. – К., 1964; Гранчак І.М., Марченко Г.В. Угорська радянська республіка 1919 року та її міжнародне значення. – Ужгород, 1959.

5. Гранчак І.М. З історії партизанського руху на Закарпатті в 1944 р.//Тези доповідей та повідомлення УЖДУ, серія історична. – № 3. – Ужгород, 1959; його ж: Партизанський рух на Закарпатті в роки другої світової війни (1939–1944). – Ужгород, 1959.

6. Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 264–273; 294–296; 318–337.

7. Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена//Там же. – С. 264.

8. Там же. – С. 269.

9. Там же.

10. Гранчак І.М., Приходько В.О. Автономна Підкарпатська Русь в міжнародних відносинах//Там же. – С. 318–327.

11. Там же. – С. 318.

12. Там же. – С. 327.

13. Гранчак І.М., Гапоненко І.С. Окупація Карпатської України військами Угорщини//Там же. – С. 328–336; Гранчак І.М. Окупація Карпатської України військами Угорщини в березні 1939 року//Карпатика. – Вип.3. До 50-річчя Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1995. – С. 70–81; Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна//Сторінки історії України. ХХ століття. – К.: Освіта, 1992. – С. 307–318; його ж: Плацдарм "Рутенія"//Новини Закарпаття. – 1991. – 22 черв.; Росул О. Наступ угорських регулярних військ на Карпатську Україну//Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. – Ужгород, 1995. – С. 165–170.

14. Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України// Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – С. 338.

15. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С. 96.

16. Там же.

17. Гранчак І., Міщенко С. Оновлена земля// Весна відродженого краю. – Ужгород, 1974; Гранчак І.М. Закарпаття в сім'ї народів СРСР. – К., 1985; Розквіт Закарпаття в сім'ї народів СРСР. Відповідальний редактор – І.Гранчак. – Львів, 1985.

18. Гранчак І.М. Шлях до світла і знань/ (Культури нашої надбання). – Ужгород, 1982.

19. Гранчак І., Міщенко Н., Пальок В. Робітництва горде ім'я. – Ужгород, 1976.

20. Гранчак І., Пальок В. Місто над Ужем. – Ужгород, 1973; Город над Ужем. – Ужгород, 1984.

21. Шляхом до щастя. – Ужгород, 1973.

22. Нариси історії Закарпаття. – Т.1 (З найдавніших часів до 1918 року). Відповідальний редактор і керівник авторського колективу І.Гранчак. – Ужгород, 1993.

23. Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918–1944). – Ужгород, 1995.

24. Див.: Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985). – Львів, 1987.

25. Гранчак І. У боротьбі за воз'єднання з Радянською Україною// Вітчизна. – 1954. – № 11. – С. 183.

26. Гранчак І. Цінна праця з історії Закарпаття// Закарпат. правда. – 1955. – 6 жов.

27. Український історичний журнал. – 1962. – № 1.

28. Вітчизна. – 1955. – № 6.

29. Гранчак І. Цінна публікація// Закарпат. правда. – 1959. – 20 серп.

30. Гранчак И. О научно-исследовательской работе историков Ужгородского университета// Вопросы истории. – 1965. – № 1; Гранчак І. Троян М. Науково-дослідна робота викладачів історичного факультету Ужгородського університету// Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю УЖДУ. Серія історична. – Ужгород, 1965; їх же: Праці істориків Закарпаття// Український історичний журнал. – 1961. – № 2.

31. Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ. Матеріали міжнародної наукової конференції. Упорядники І.Гранчак, М.Зимомря. – Ужгород, 1992.